

**ФЕМІНІТЫВЫ Ў ТЛУМАЧАЛЬНЫМ СЛОЎНІКУ
БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ**

Уводзіны. Фемінітывамі прынята называць назоўнікі жаночага роду, якія абазначаюць жанчын, утвораны, як правіла, ад аднакаранёвых назоўнікаў мужчынскага роду, што абазначаюць мужчын, і з'яўляюцца парнымі да іх [1, с. 89].

З'ява фемінізацыя беларускай мовы выклікае шмат спрэчак сярод сучасных навукоўцаў і людзей далёкіх ад лінгвістыкі [2, 3, 4]. Тым не менш распрацоўка гэтай тэмы працягваецца. У 2016 г. У. Гарбацкі першым здзейсніў спробу скласці слоўнік асабовых жаночых намінацый беларускай мовы [5]. У выданні 2065 фемінітываў пададзены ў алфавітным парадку. Слоўнікавы артыкул уяўляе сабой пару слоў мужчынскага і жаночага роду з пазначэннем націску. У прадмове да «Гіда па фемінізацыі беларускай мовы» мовазнавец вылучыў прычыны, па якіх фемінітывы не ўжываюцца ў мове: немілагучнасць, адмоўная стылістычная афарбоўка, неэканомнасць мовы («пасажыркі» даўжэй, чым «пасажыры»). Але У. Гарбацкі сцвярджае, што фемінітывы былі заўсёды ўласцівы беларускай мове, а негатыўнае стаўленне да іх з'явілася пад уплывам нормы расійскай мовы. Так, паводле яго назіранняў, газета «Звязда» ў 1960–70-я гг. пісала пра жанчыну толькі «загадчыца», а цяпер «загадчык аддзела».

Задача артыкула – метадам суцэльнай выбаркі выявіць усе фемінітывы, змешчаныя ў «Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы» (ТСБЛМ), дзе сабрана больш за 65 000 слоў [6], прааналізаваць прынцыпы іх падачы ў слоўнікавых артыкулах. Гэта важна для таго, каб зразумець, якім чынам адбіраліся фемінітывы для пазіцыянавання ў слоўніку, да якіх назоўнікаў няма адпаведнікаў жаночага роду і чаму.

Асноўная частка. Усяго ў слоўніку было выяўлена 2546 асабовых назоўнікаў. Гэта прыкладна каля 3,9% ад агульнай колькасці слоў, змешчаных у лексікаграфічным даведніку. Да 1137 слоў пададзены адпаведнікі жаночага роду, што складае прыблізна 44,7% ад агульнай колькасці асабовых назоўнікаў.

АПАВЯДА'ЛЬНІК, -а, *мн.* -і, -аў, *м.* 1. Той, хто апавядае, расказвае што-н.
2. Аўтар апавяданняў, пісьменнік. ||*ж.* апавяда'льніца, -ы, *мн.* -ы, -ніц. ||*прым.*
апавяда'льніцкі, -ая, -ае.

ІЛЮЗІЯНІСТ, -а, *М.* -сце, *мн.* -ы, -аў, *м.* Эстрадна-цыркавы артыст, які паказвае складаныя фокусы, часта з прымяненнем спецыяльнай апаратуры.
||*ж.* ілюзіяністка, -і, *ДМ.* -тцы, *мн.* -і, -так. ||*прым.* ілюзіяніцкі, -ая, -ае.

Асобна вылучаецца група слоў жаночага роду, да якіх няма адпаведнікаў мужчынскага роду. Гэта 107 лексем тыпу: *рукадзельніца, вышывальшчыца, гейша, малочніца, манікюрка, павітуха, напрудуха* і інш.). Да гэтых слоў не можа быць назоўнікаў мужчынскага роду, таму што первапачаткова такім відам дзейнасці займаліся выключна жанчыны. І хоць цяпер мужчыны паспяхова асвойваюць гэтыя прафесіі, слоўнік падае першасную гістарычную назву.

Формы падачы фемінітываў у ТСБЛМ разнастайныя. Намі ўстаноўлена чатыры асноўныя прынцыпы.

I. Фемініты ўключаны ў слоўнікавы артыкул, дзе загаловае слова – назоўнік мужчынскага роду. Ён стаіць пасля лексічнага значэння гэтага назоўніка. Напрыклад:

ВАЛЮТЧЫК, -а, *мн.* -і, -аў, *м.* (разм.) Спекулянт замежнай валютай. ||*ж.* валютчыца, -ы, *мн.* -ы, -чыц.

РЭДАКТАР, -а, *мн.* -ы, -аў, *м.* Чалавек, які рэдагуе што-н.; спецыяліст па рэдагаванні. *Р. газеты. Адказы р. Тэхнічны р.* ||*ж.* рэдактарка, -і, *ДМ.* -рцы, *мн.* -і, -рак (разм). ||*прым.* рэдактарскі, -ая, -ае.

Такіх слоўнікавых артыкулаў намі зафіксавана 1 010.

II. Фемініты з'яўляецца загаловам словам, і яму прысвечаны асобны слоўніковы артыкул, дзе ўказаны граматычныя характарыстыкі, стылістычныя асаблівасці, лексічнае значэнне. Як правіла, такія слоўніковыя артыкулы стаяць побач з інфармацыяй пра назоўнікі мужчынскага роду. Намі выяўлена 124 слоўніковыя артыкулы такога тыпу. Гэтыя словы падаюцца асобнымі артыкуламі, на наш погляд, па наступных прычынах.

1. Слова-фемініты з'яўляецца размоўным, ад яго нельга ўтварыць прыметнік:

ХАЛАСЦЯК, -а, *мн.* -і, -оў, *м.* Нежанаты мужчына. *Стары х.* ||*прым.* халасцяцкі, -ая, -ае.

ХАЛАСЦЯЧКА, -і, *ДМ.* -тцы, *мн.* -і, -чак, *ж.* (разм.). Незамужняя жанчына (звычайна пра немаладую).

2. Фемінітыў мае адно значэнне, г. зн. з'яўляецца семантычна бяднейшым за назоўнік мужчынскага роду:

УНУК, -а, *мн.* -і, -аў, *м.* 1. Сын сына або дачкі. 2. *мн.* Дзеці сына або дачкі. У мяне ўжо ёсць унукі. Садзяць маладыя дрэўцы ўнукі Мічурына (перан.). || *памяніш.* унучак, -чка, *мн.* -чкі, -чкаў, *м.*

УНУЧКА, -і, *ДМ.* -чцы, *мн.* -і, -чак, *ж.* Дачка сына або дачкі.

3. Фемінітыў не супадае па значэнні з адпаведным назоўнікам мужчынскага роду.

АКУШЭ'Р, -а, *мн.* -ы, -аў, *м.* Урач, спецыяліст па акушэрстве.

АКУШЭ'РКА, -і, *ДМ.* -рцы, *мн.* -і, -рак, *ж.* Асоба сярэдняга медыцынскага персаналу, спецыялістка па акушэрстве (у 2 знач.).

Акушэр – гэта ўрач, які мае вышэйшую адукацыю. Ён назірае за жанчынай падчас цяжарнасці, вызначае тактыку вядзення родаў, прымае ў яе роды, кантралюе працэс. *Акушэрка* – гэта спецыяліст з сярэдняй медыцынскай адукацыяй. Яна дапамагае акушэру-гінеколагу падчас родаў, аднак не мае права самастойна вырашаць, як будуць праходзіць роды, або прызначаць нейкія медыцынскія працэдуры. Таксама паасобку падаюцца назоўнікі, якія абазначаюць жонак (*бондар* – *бондарыха*, *камандзір* – *камандзірыха*).

4. Фемінітыў не мае адпаведніка мужчынскага роду:

МАДЭМУАЗЭЛЬ, -і, *ж.* 1. У Францыі і некаторых іншых краінах: ветлівы зварот да паненкі (звычайна перад імем, прозвішчам). 2. Тое, што і мадам (у 2 знач.).

МАЛАДУХА, -і, *ДМ.* -дусе, *мн.* -і, -дух, *ж.* (разм.). 1. Тое, што і маладзіца. 2. Маладая, нявеста, а таксама дзяўчына, якая дасягнула шлюбнага ўзросту.

III. Фемінітыў уключаны ў артыкул, дзе загалоўнае слова – назоўнік агульнага роду. Тут указанне на жаночы род пазначаецца з дапамогай канчаткаў у давальным, месным і творным склонах:

ПСАКА, -і, *ДА.* -у, *Т.* -ам, *м.*; *ДМ.* -сацы, *Т.* -ай, *ж.*, *мн.* -і, -сак. 1. Пра пісьменніка, які піша многа, але дрэнна (разм. пагард.). *Пасрэдны п.* 2. Пра таго, хто дрэнна, няўмела піша (у 1 знач.; разм. жарт.). *Во п.* – *адны кляксы ў сшытках.*

КАПРЫЗА, -ы, *ДМ.* -у, *Т.* -ам, *м.*; *ДМ.* -е, *Т.* -ай (-аю), *ж.*, *мн.* -ы, -рыз і -аў (разм.). Капрызны чалавек, капрызнае дзіця.

Такіх выпадкаў намі зафіксавана 46. У асноўным гэта словы, якія маюць гутарковую стылістычную афарбоўку.

IV. Фемінітыў уключаны ў слоўнікавы артыкул, дзе загалоўнае слова – субстантываваны прыметнік. Указанне на

наяўнасць слова, што абазначае асобу жаночага полу ў такіх выпадках пазначаецца з дапамогай канчатка -ая:

АДСУТНЫ, -ая, -ае. 1. Які адсутнічае. *Запісаць адсутных* (наз.). 2. Які не выяўляе ніякай цікавасці да навакольнага, аб'яжавы, пасіўны. *А. позірк*.

ПРЫСЯЖНЫ, -ая, -ае. 1. Які прыняў прысягу (уст.). 2. *перан.* Пастаянны, заўсёдны (разм. жарт). *П. жартайнік*. О Прысяжны павераны – у царскай Расіі: адвакат. Суд прысяжных – суд з удзелам выбарных ад насельніцтва асоб, якія выносяць рашэнне аб вінаватасці або невінаватасці абвінавачанага.

Было зафіксавана 15 такіх слоўнікавых артыкулаў. У асобных выпадках фемінітывы падаюцца цалкам ў канцы слоўнікавага артыкула. Так, як у выпадках, дзе загалоўнае слова – назоўнік мужчынскага роду.

АБВІНАВАЧАНЫ, -ага, *мн.* -ыя, -ых, *м.* Той, каму прад'яўлена абвінавачанне. *А. быў апраўданы судом*. || *ж.* абвінавачаная, -ай, *мн.* -ыя, -ых.

РОЗНАРАБОЧЫ, -ага, *мн.* -ыя, -ых, *м.* Рабочы на розных падсобных работах, якія не патрабуюць пэўнай прафесіі. || *ж.* рознарабочая, -ай, *мн.* -ыя, -ых.

Заклучэнне. Колькасць фемінітываў, зафіксаваных у ТСБЛМ, – 1 244. Гэта каля 1,9% ад агульнай колькасці лексічных адзінак даведніка. Намі ўстаноўлены чатыры асноўныя прынцыпы пазіцыянавання такіх лексем у лексікаграфічным выданні. Самы распаўсюджаны з іх той, дзе фемінітывы падаецца ў слоўнікавым артыкуле да адпаведнага назоўніка мужчынскага роду (мнагаборац, -рца, *мн.* -рцы, -рцаў, *м.* Спартсмен, які ўдзельнічае ў мнагабор'і. || *ж.* мнагаборка, -і, *ДМ.* -рцы, *мн.* -і, -рах). Другую па колькасці групу складаюць фемінітывы, пададзеныя асобнымі слоўнікавымі артыкуламі: (мілка, -і, *ДМ.* -лцы, *мн.* -і, -лах, *ж.* (разм.). Ласкавая назва жанчыны, дзяўчыны). Трэцяй стала група фемінітываў, пададзеных у слоўнікавым артыкуле да назоўнікаў агульнага роду: (прайдоха, -і, *ДМ.* -у, *Т.* -ам, *м.*; *ДМ.* -досе, *Т.* -ай (-аю), *ж.*, *мн.* -і, -дох (разм.). Тое, што і прайдзісвет). Самай маленькай з'яўляецца група фемінітываў, якія падаюцца ў артыкуле да субстантывавальных прыметнікаў (пракажоны, -ага, *мн.* -ыя, -ых, *м.* Хворы на праказу. || *ж.* пракажоная, -ай, *мн.* -ыя, -ых).

Аднак устаноўленых прынцыпаў складальнікі слоўніка не прытрымліваюцца. Не да ўсіх патэнцыйна магчымых назоўнікаў мужчынскага роду ёсць адпаведныя фемінітывы.

Не падаюцца яны, напрыклад, да такіх найменняў, як *гарніст, гігіеніст, латыніст, дыдактык, забойшчык, лірык, любімчык, гравёр, дактрынёр, манцёр, каскадзёр, разлучальнік, рэваншыст* і інш.

Такі падыход да ўключэння ў слоўнік фемінітываў не спрыяе папулярызацыі гэтай даволі багатай тэматычнай групы лексікі, складае пэўную цяжкасць для пошуку адпаведнага назоўніка жаночага роду, часткова ўплывае на стаўленне да жанчын у сучасным зменлівым свеце.

Каб выправіць гэтае становішча і прадэманстраваць багацце беларускай мовы на фемінітывы, патрэбна стварыць тэматычны «Беларускі слоўнік фемінітываў». Слоўнікавы артыкул у такім выдані, на наш погляд, можа выглядаць так:

ХАЛАСЦЯЧКА,	ХАЛАСЦЯК
– і, ДМ -чцы, мн. -і, -чак, ж. (разм.).	– а, мн. -і, -оў, м. Нежанаты мужчына.
Незамужняя жанчына (звычайна пра немаладу). <i>Старая халасцячка, Эма Барысаўна зайсёды давала на старонкі газеты інфармацыю пра ўсе выстайкі кандытарскіх вырабаў</i> (А. Жук)	<i>Колькі мне? / Пад сорака маю. / Як працуецца? / Сяк-так... / Ды сяджу вось, разважаю: / І чаму я халасцяк?</i> (Г. Кляўко)

Літаратура

1. Баданина, И. В. Функционирование феминативов в языке интернета // Русский язык в интернете: личность, общество, коммуникация, культура: сборник статей I Международной научно-практической конференции. – М.: РУДН, 2017. – С. 89–94.
2. Вам не падабаюцца фемінітывы? Тут пытанне не ў мове [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://citydog.by/post/feminivity-bel>. – Дата доступу: 08.06.2019.
3. Феминитивы – необходимость или насилие над языком? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://thequestion.ru/questions/317267/feminivity-neobkhodimost-ili-nasilie-nad-yazykom>. – Дата доступа: 08.06.2019
4. Фемінітывы: што такое і чаму за іх змагаюцца? [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: lir-book.by/фемінітывы-што-такое-чаму-за-іх-змаг. – Дата доступу: 08.06.2019
5. Гарбацкі, У. Гід па фемінізацыі беларускай мовы (Nomina agentis і некаторых іншых асабовых намінацыяў). – Вільня, 2017. – 143 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко; афармленне А. М. Хількевіча. – 3-е выд. – Мінск.: БелЭн, 2002. – 784 с.